

COĞRAFYA, TARİH, HALK BİLGİSİ, DİL VE EDEBİYAT BAKIMINDAN ÇUVAŞLAR

Nuri YÜCE

1. Coğrafi ve sosyal durum

Çuvaşlar, Rus Federativ Cumhuriyetine bağlı Özerk Çuvaş Cumhuriyeti topraklarında ve diğer komşu ülkelerde yaşamakta olan bir Türk kavmidir. Özerk Çuvaş Cumhuriyeti Orta İdil (Volga) bölgesinde, bu ırmağın sola büküldüğü kısımda oluşan baraj göllerinin batısında yer alır. Özerk Çuvaş Cumhuriyeti'nin toprakları 18.300 km² olup kuzeyde Özerk Mari Cumhuriyeti, doğuda Tataristan Cumhuriyeti, güneyde Ulyanovsk (diğer adı ile Simbirsk (Çuvaşların söyleyişiyile Чѣмпѣр, Tatarların söyleyişiyile Çember)¹ bölgesi, güney batıda Mordva Cumhuriyeti, kuzey batıda da Nijniy Novgrad (eski adı Gorki) vilayetiyle komşudur.

Çuvaşlar kendi ülkelerini Çávaş Respubliki (Чăваш Республики =Çuvaş Cumhuriyeti) veya halk dilinde Çávaşyen (<Чăваш ен =Çuvaş ülkesi) diye adlandırırlar.

Özerk Çuvaş Cumhuriyeti 21 rayondan oluşur. 7 şehir ve 8'den fazla da kasaba vardır. Başşehir Çeboksarı (Çuvaşça söylenişi Шупашкар =Şupaşkar)'dır. Öteki önemli şehirleri Novoçeboksarsk (Çәнӗ Шупашкар =Şene Şupaşkar), Alatır (Улатӑр =Ulatăr), Kanaş (Канаш), Marposad (Сӗнтервӑрри =Sëntervărri), Şumerlya (Çӗмӗрле =Şemërle), Tsivilsk (Çӗрпӗ =Şerpü) ve Yadrin (Етӗрне =Etërne)'dir. Komsomolskoe (Кӗçӗн Каçал =Këşën Kaşal),

¹) Parantez içinde yazılan kelimeler Çuvaşların dilindeki söyleyiş biçimidir.

NURİ YÜCE

İbresi (Иѣпреѣ =Yѣpreś), Vurnarı (Върнар =Värnar), Kozlovka (Куславка =Kuslavka), Morgauşi (Муркаш =Murgaş), Urmarı (Върмар =Värmar), Alikovo (Элѣк =Elĕk), Yantikovo (Тăвăй =Tāvay), Krasnie Çitai (Хѣрлѣ Чутай =Hĕrlĕ Çutay), Poretskoe (Пăрачкав =Pāraçkav), Batirevo (Патъръел =Patār'el), Yalçiki (Елчѣк =Yelçĕk), Шемурша (Шăмършă =Şămārşă) ve daha bazı kasabalar çuvaşların belli başlı yerleşim yerleridir.

Çuvaş toprakları 24. 06. 1920'de özerk bölge (oblast') olmuş, 21. 04. 1925'de Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti yapılmıştır. Çuvaş anayasası 18. 07. 1937'de kabul edilmiş ve 02. 06. 1940'da Rus Sovyet Federativ Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Şûrası tarafından onaylanmıştır. Stalin'in 1937'deki sindirme ve eritme politikasının baskısı altında resmî dil Rusça olmuştur.

1985'ten sonra açıklık ve yeniden kurma (glasnost ve perestroyka) süreci içinde Çuvaşların girişimiyle yeni bir muhtariyet kazanılarak Çuvaşça resmî dil olarak kabul edildi. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Özerk Çuvaş Cumhuriyeti idarî bakımdan yine Rus Federasyonuna bağlı kalarak eski durumunu devam ettirdi.

Özerk Çuvaş Cumhuriyeti toprakları Rus ovasının doğusunda orman ve bozkır kuşağında olup İdil (Атӑл) ırmağının orta kısmının kıyılarında, bilhassa İdil'e dökülen Sura (Сӑр) ve Sviyaga (Сӗве) ırmakları arasında yer alır. Bu toprakların denizden yüksekliği 100-244 m. arasında değişir. Bölgenin ılık bir kara iklimi vardır. Kışlar soğuk, yazlar sıcak geçer. Kışın Çeboksarı'da ocak ayı ortalaması -12,7 C, yazın temmuz ayı ortalaması +18,9 C 'dir. Kış hükmünü Mayıs ayına kadar sürdürür. Yıllık yağış miktarı 485 mm. olup bunun %40'ı yaz mevsiminde yağar.

Çuvaş topraklarının 127 km'lik kuzey doğu ve kuzey taraflarından İdil ırmağı geçer. İdil'e dökülen Sura ırmağının ise 230 km.'lik kısmı Çuvaş topraklarında akar. Hem İdil hem Sura'nın yatakları ve kolları geniş olduğu için gemi ulaşımına elverişlidir.

Çuvaş topraklarının %50'sinde tarım yapılır. Kalan topraklar orman ve çayırlarla kaplıdır. Ülkenin güney doğusu bozkırdır. Ormanlar daha çok batıda yer alır ve ülke topraklarının üçte birini oluşturur. En çok görülen ağaç türü çam başta olmak üzere kayın, meşe, ıhlamur, v.b.'dir. Ormanlık bölgelerde kurt, ayı, porsuk, tilki gibi yırtıcı hayvanlar ve sığın, tavşan, çalı horozu gibi av hayvanları bulunur. Irmak kenarlarında ise kunduz, ördek, kaz, bıldırcın gibi av kuşlarına rastlanır.

Tarım alanlarında buğday, çavdar, patates, şeker pancarı, şerbetçi otu, keten ve baklagiller yetiştirilir. RSFSC'ndeki şerbetçi otunun %40'ı Çuvaşistan'da elde edilir. Halkın geçim kaynağı, köylerde ormancılık, tarım ve hayvancılıktır. Çuvaş Cumhuriyetinde 1970'te 431.000 baş sığır, 476.000 baş domuz, 551.000 baş koyun ve keçi bulunmaktaydı. Çeboksarı, Aladır, Kozlovka, Kanaş ve Şumerlya'da et kombinaları, sütlü gıdaları işleyen imalathaneler vardır. Ağaç sanayii özellikle Kozlovka ve Şumerlya'da gelişmiştir.

Çuvaşlar yoğun olarak İdil ırmağı kıyılarındaki şehir ve köylerde yaşarlar. Toplam nüfusun yarısına yakın bir kısmı, Çuvaş sınırları dışında Tatarlar, Başkurtlar, Udmurtlar, Mariler ile karışık bir halde bilhassa Kazan, Ufa, Kuybişev (Samara), Saratov, Ul'yanovsk, Orenburg şehirlerinde, ve dağınık olarak Batı Sibirya'dan Altay dağlarına kadar uzanan bazı kasaba ve köylerde bulunmaktadır.

Özerk Çuvaş Cumhuriyetinde nüfus yoğunluğu doğu bölgelerinde km²'de 65-95 kişi arasında değişir. Güney batıda bu oran 30-50 kişi kadardır. Çuvaşlar, bugünkü Rusya Federasyonu içinde Ruslar ve Tatarlardan sonra en çok nüfusa sahip millet olarak üçüncü sırada yer almaktadır.

Çuvaşların nüfusu 1959 yılındaki resmi sayıma göre 1.470.000 iken bu rakam (1970'de 1.694.000'e, 1979'da 1.751.366'ya), 1989'da 1.839.228'e ulaşmıştır. Genel olarak Türk kavimlerinde son 50 yıldan beri nüfus artışının her 10 yılda ortalama %25 olduğu göz önüne alınarak Çuvaşların şimdiki (Aralık 1995'teki) nüfusunun 1.900.000 kişi olduğu söylenebilir. Bu nüfusun % 68'ini Çuvaşlar, %26'sını Rus, Beyaz Rus, Ukrayin ve Slavlar, %3'ünü Tatarlar, %2'sini Fin-Ugur halklarından Mordva, Mari ve Udmurdlar, kalanını da öteki milletlere mensup kimseler oluşturur.

Çuvaşların toplam nüfusunun %50.8'i kendi ülkelerinin sınırları dışındaki komşu ülkelerde yaşamaktadırlar. 1989'daki 1.839.228 kişilik genel nüfusun %96.3'ü (= 1.771.047 kişi) Rusya Federasyonu'nda, %49.2'si (= 905.614 kişi) Çuvaşistan'da, %7.29'u (134.221 kişi) Tataristan'da, %6.44'ü (= 118.509 kişi) Başkurdistan'da, kalan kısmı da Kazakistan'da (22.201 kişi), Ukrayna'da (20.000 kişi) ve öteki komşu ülkelerde bulunmaktadır.

Kendilerini *çavaş* diye adlandıran Çuvaşlar orta boylu, yuvarlak kafalı, dar alınlı, çıkık şakaklı, kara gözlü, siyah saçlı, sakın yaratılışlı, zeki ve çalışkan insanlardır.

Çuvaşlar iki ana gruba ayrılır:

1) *V i r y a l* denen Yukarı Çuvaşlar. Bunlar, Fin kavimleriyle ortaklaşa bir çok etnik ve kültür özelliklerini korumuş olup Çuvaş topraklarının kuzey batı yörelerinde Kozmodem'yansk, Çeboksarı, Yadrin, Kurmuş ve Tsivil'sk bölgelerinde yaşarlar.

2) *A n a t r i* denen Aşağı Çuvaşlar. Bunlar Çuvaş topraklarının güney doğu yörelerinde Tsivil'sk bölgesinin güneyinden başlayarak Tetyuşi (Теччӗ)'den Ul'yanovsk vilayetine kadar uzanan bölgelerde yaşarlar. Aşağı Çuvaşların çoğunu Hirti Çávaşsem (Хирти Чăвашем =Kır Çuvaşları) denen kalabalık bir grup oluşturur. Yapılan araştırmalar, bunların Orta Asya'daki Türk bölgelerine has bozkır kültürünü taşıdıklarını göstermiştir.

2. Tarih

Çuvaşların eski dönemlerine ait elimizde yeterli bilgi yoktur. Yazılı kaynaklarda Çuvaşların tarihiyle ilgili bilgi olmaması onların menşeleri hakkında çeşitli görüşlerin ortaya atılmasına sebep olmuştur.

Bir Çuvaş atasözü *Çuvaş kitabını inek yemiş* (Чăваш кӗнекине ӗне çинӗ =çávaş kӗnekine ӗne síně) diyerek kendi geçmişlerine ait yazılı bilgilerin kaybolduğunu ifade eder. Kendi aralarında dolaşan rivayetlere göre çok eski zamanlarda Karadeniz'in kuzey sahillerinden göçmüşler, geçit vermeyen sık ormanlarda dolaşarak şimdiki yurtlarına gelmişlerdir. Çeremislerin Çuvaşlara Kuruk Mari (Dağ adamı) demeleri de bu rivayeti destekler mahiyettedir.

Büyük Hun İmparatorluğuna bağlı olarak yaşayan Bulgarlar 453 yılında Attila'nın ölümünden sonra ortaya çıkan karışıklıktan yararlanarak Kuban çevresinde Utigurlar, Don ırmağının batısında da Kutrigurlar adı altında iki grup halinde siyasi birliklerini sürdürdüler. Doğuda Bumin ve İstemi kardeşler MS 552'de Avarları yenip Kök Türk Devletini kurduktan sonra nüfuz alanlarını batıda Azak Denizi kıyılarına kadar genişletince, Bulgarlar, Gök Türk Devletinin nüfuzu altında yaşamaya başladılar. Dulo ailesine mensup Kubrat (doğ.584, hük.: 605-641) Bulgar Devletini kurmayı başardıysa da Hazarların baskısı karşısında kalan Kutrigur Bulgarları batıya Tuna'ya doğru gitmek zorunda kaldılar. Kubrat'a tabi olmak istemeyen Utigur Bulgarları ise, kuzey doğuya doğru giderek Orta İdil boyunda yerleştiler. Bu bölgede daha önce 100-370 yılları arasında Hunlar, V. yüzyılda Sabirler bulunmuşlardı. Kuzeyde Fin-Ugur kavimlerinden Udmurt, Mari ve Mordva, daha kuzeyde ise yine Fin-Ugur menşeli Votyak ve Züryenler yaşıyordu.

Rus kroniklerinde Çuvaşların adları 16. yy başlarında (ilk kez 1521'de) geçmeye başlar. Çuvaşların Hun, Hazar, Bulgar, Bulgar-Slav, Fin-Ugur soyundan geldikleri şeklinde değişik görüşler vardır. Ancak yapılan tarihî ve filolojik araştırmalar Çuvaşların Bulgar Türkleri soyundan olduklarını açıklığa kavuşturmuştur.

Utigur Bulgarlarının yerleştikleri Orta İdil bölgesi doğal su yolları, verimli toprakları, ormanları, meraları, sağlam iklimi ile ticarete, tarıma, hayvancılığa çok elverişli bir yer idi. Nitekim Bulgarlar kısa zamanda ticaret ve tarım alanında gelişip zenginleştiler. Başta Bulgar şehri olmak üzere Biler, Suvar, Oşal, Tetiş, Züye gibi şehirler önemli yerleşim ve ticaret yerleri olarak geliştiler. Müslüman ülkelerinden buralara gelen tüccarların etkisi ile 9. yy sonlarında İdil Bulgarları arasında İslamiyet yayılmaya başladı. Bulgar Hanı Şelkey oğlu Almış ve maiyyeti müslüman oldu ve 920 tarihinde Bağdad'a elçi yollayıp Abbasi Halifesinden din âlimleri ve mimarlar göndermesini istedi. Halife Muktedir Billah Cafer'in gönderdiği kalabalık bir elçi heyeti Mayıs 922'de Bulgar ülkesine vardı. Bu heyette bulunan İbn Fadlan'ın gezi notları olan *Risale*'si o yöre halkı hakkında çok kıymetli bilgiler verir. Bulgarlar 10. yy. başlarında resmen İslam dinini kabul edip Abbasilerin nüfuzu altına girdiler.

İdil Bulgar Devleti'nin toprakları 1236 yılında Moğollar tarafından işgal edildi, Bulgar şehirleri ve köyleri yakılıp yıkıldı, halkın çoğu katledildi. Bu topraklar ve sağ kalabilen halk Altın Ordu Devletine bağlandı. Aksak Timur 1391 ve 1395 yıllarında Altın Ordu Hanı Toktamış'a karşı seferler açtı ve bu devleti yıktı. Bulgar ülkesi 1437-1438 yıllarında Uluğ Muhammed Han tarafından kurulan Kazan Hanlığına katıldı ve bu Hanlığın da Korkunç İvan diye bilinen Moskova Çarı IV. İvan (1530-1584) tarafından 1552 yılında yıkılması üzerine Bulgarların yurdu, yani bugünkü Çuvaşların yaşamakta oldukları topraklar Rusya'ya bağlandı.

Korkunç İvan zamanında Ortodoksluğun Çuvaşlar arasında yayılması için yoğun çalışmalar yapıldı. Bu maksatla bazı misyonerler Çuvaşça öğrendiler ve İncil'i Çuvaşça'ya çevirdiler. Rus yetkililerin baskısı ile Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebi Çuvaşlara resmi din olarak kabul ettirilmiş ise de, milli geleneklerine son derece bağlı olan Çuvaşlar eski dinlerine gizlice inanmaya devam etmişlerdir. Sadece bölgenin kuzey taraflarındaki tam bir dini inancı olmayan bazı Çuvaşlar arasında Hıristiyanlık az da olsa yayılma ortamı bulabilmiştir.

3. Halk bilgisi

Çuvaşların gelenek ve göreneklerinde eski inançlarına ait pek çok izlere rastlanır. Bunlar çuvaş halkı arasında şu veya bu şekilde hâlâ yaşamaktadır.

Çuvaş halk inancında *Tură* (Typă), su, ateş, yel, toprak, güneş, ay, yıldırım v.s. gibi bir çok tabii kuvvet ve varlıklara hükmeden tek bir varlığın adı olup eski Türkçedeki *Tengri* (Tanrı) kelimesinin Çuvaşçadaki şeklidir. Eski Türklerde *Tengri* hem Tanrı hem gökyüzü (sema) anlamındaydı. Çuvaşlarda *Tură* sadece Tanrı anlamında kullanılır ve onun bu anlamı islam inancındaki "Allah" kavramı karşılığı olarak yaşamaktadır. *Tură*'nın hizmetinde *pireşti* (Farsça *ferište* "melek") denen iyi ruhlar bulunur. *Esrel* adlı melek ise eceli gelenlerin canını alır. Bu ismin aslı Arapça 'Azrâil olup Tatarca yoluyla Çuvaşça'ya geçmiştir. *Esrel* her zaman ölümü hatırlattığı için daha çok beddua şeklindeki sözlerde kullanılır.

Çuvaş halkı arasında önemli bir yeri olan *yumśă* türlü görevleri yerine getiren dinî-sosyal bir tiptir. Hem erkekten hem kadından *yumśă* olabilir. Hastaları tedavi eder, çalınan eşyaların ve kaybolan hayvanların bulunmasını sağlar, törenleri düzenler, düğünlere katılır, doğumlarda yardım eder. Çuvaşlar arasında büyücülük işleriyle meşgul olan kişiye *isetuhatmăş* denir.

Özellikle kuzeydeki çuvaşlar arasında *Yěrĕh* adlı bir ruhla ilgili inanç yaygındır. *Yěrĕh*'in bir çok hastalıkları iyi ettiğine inanılır, bundan dolayı ona minnet ve teşekkür için kurban ve bazı hediyeler sunulur.

Çuvaşların dînî hayatında, halkiyatında, kişi ve yer adlarında İslamiyetin etkisiyle yerleşmiş yüzlerce Arapça ve Farsça kelimeye rastlanır. Bunların bazıları asıl anlamından farklı bir hüviyete bürünmüştür. Mesela Farsça *payğambar* kelimesi Çuvaşça'ya geçmiş ve *pihampar* şeklini almıştır. *Pihampar*, Çuvaşlarda insanlara iyi özellikler bağışlayan, yumśâlara ilhamlar veren, sürüleri koruyan bir ruh olarak bilinir. Eskiden *pihampar*'ın ekinleri de koruduğuna inanılırdı. "Kurtların beyi" diye kendisinden korkulduğu için ona kurban sunulurdu. Çuvaş şairi M. F. Fedorov *Arśurri* adlı şiirinde (Simbirsk 1908) *pihampar*'ı insanlara iyi özellikler kazandıran, sürüyü yırtıcı hayvanlardan koruyan bir ruh şeklinde tasvir eder.

Aşapatman, Çuvaşça'ya Arapça 'Âişa ve Fâtıma kadın isimlerinin birleşerek Tatarca'daki *Ayşa-Batman* şeklinden geçmiştir. Bilindiği gibi 'Âişa son peygamber Hz. Muhammed'in hanımının, *Fâtıma* ise kızının adıdır. *Aşapatman* Çuvaş halkiyatında altın saçlı, inci dişli, gaipten haber veren, insanları her türlü kötü büyülere karşı koruyan bir kadın olarak tasavvur edilir. *Aşapatman* çevresi sık ormanlarla çevrili yuvarlak bir göl içinde oturur. Bu göl Çuvaş toprakları dışında, Volga (İdil) ve Sura ırmaklarının ötesinde bulunur. Çuvaşlar bazı klişeleşmiş sözleri söyleyerek onu çağırırlar. *Aşapatman* ateş ana (*vut ama* veya *vut ami*) olarak 77 türlü mantarla hastalıkları tütüser. Özellikle insanları kem gözden korur.

Ahār samana Çuvaşça'da "ahiret günü, kıyamet günü, dünyanın sonu" anlamlarında kullanılır. Bu terkip Çuvaşça'ya Tatarca'dan, Tatarca'ya Farsça'dan ve Farsça'ya da Arapça *âhiru z-zamân*'dan geçmiştir. Çuvaş halk inancına göre *ahār samana*'da yer, yani dünya kıpkırmızı bir yığın halinde yanacak, ölümler dirilecek, bütün insanlar müthiş bir mahkemeye çağırılacaktır. Çuvaşça'ya yine Tatarca yoluyla geçmiş olan Arapça *kıyâmet* kelimesi Çuvaşça'da *hâyamat* şeklini almış olup "ölümden sonra dirilme, âhiret günü, mahşer" anlamlarında kullanıldığı için *ahār samana* ile aynı halk inancını ifade etmektedir.

Ahrat, Arapça *âhiret* kelimesinden Tatarca yoluyla Çuvaşça'ya geçmiştir. Çuvaşça'da bir küfür sözü olarak ve çok ziyaret edilen, kalabalık, zengin ve bol anlamlarında kullanılır. Aynı kelimenin *ahhiret* şekli ise 5-6 kişiyle oynanan bir çocuk oyunundaki çağırma işareti ve aynı zamanda bu oyunun adıdır. Oyun alanının kenarına düz bir çizgi çizilir, buna *ahhiret* denir. Burası bir oyun kalesi gibidir. Kalede bir çocuk durur. Oyun alanından düz bir yol *ahhiret*'e gelir. Yolun öbür ucunda 5 oyuncu çocuk bulunur. Kaledeki çocuk "ahhiret!" diye seslenir ve oyunculardan birinin adını söyler. Adı söylenen çocuk *ahhiret* doğru koşarken öteki oyuncu çocuklar ona vururlar. Neticede adı çağırılan çocuk *ahhiret* çizgisine ulaşır ve kurtuluşa erer. Oyun alanı bu dünyayı, *ahhiret* öbür dünyayı, yani âhireti sembolize eder.

Çuvaş halk bilgisinde varlığını sürdüren *hārpan* (kurban), *mazar pušē* (mezar başı), *şuytan* (şeytan) gibi pek çok kavram İslam dininin tesiriyle yayılmış fakat değişik bir duruma girmiş kültlerin izleridir. Bunlardan *kiremet* Arapça *kerâmet* kelimesinin Çuvaşça'ya geçmiş şekli olup Çuvaşça'da "kurban, kurban yeri, kötü ruh" anlamlarında kullanılır.

Çuvaş kişi adlarında Arapça ve Farsça asıllı olanlar pek çoktur: *Aytar* (Haydar), *Ali*, *Arān* (Harun) *Atnapi* (*Adine* + *biy* kadın adı), *Ehmet* (Ahmed), *Elime* (Âlime), *Emine*, *Emir*, *Epnasir* ('Abdunnasr), *Epselim* (Ebû Selim), *Epterüš* ('Abdurrahman), *Etël* ('Âdil), *İskak* (İshak), *Kelistan* (Gülistan), *Otna Sultan* (Adine Sultan), *Pesulla* (Feyzullah), *Ristem* (Rüstem) v.s.

Yer adlarından ise örnek olarak *Apsit* (Ebû Seyyid), *Sutankäl* (Sultankul), *Şaykiltë* (Cây kelti), *Şemerten* (Şâh-i merdân) v.s. gösterilebilir.

4. Dil

4.1. Çuvaşça hem ses özellikleri hem gramer yapısı ve kelime hazinesi bakımından Türk lehçeleri arasında apayrı bir yer tutar. Bundan dolayı Çuvaşça hakkında farklı görüşler olagelmıştır. Bütün ömrünü Türkoloji araştırmalarına vermiş olan W. Radloff ve daha bazı başka bilginler Çuvaşça'nın türkçeleşmiş bir

Fin-Ugur dili olabileceği ihtimali üzerinde durmuşlar; J. G. Ramstedt, N. Poppe ve diğer bazıları Çuvaşça'nın, Türkçe ile Moğolca arasında köprü görevi yapan üçüncü bir dil olduğu görüşünü savunmuşlardır. Daha geçerli olan başka bir görüş ise Çuvaşça'nın tamamen Türk dilinin bir lehçesi olduğu görüşüdür. Bu görüşün önde gelen temsilcileri G. Clauson, J. Benzing, G. Doerfer, D. Sinor v.b.'dir.

1828'de M. Klaproth, 1843'te W. Schott tarafından Çuvaşça ile Türkçe arasında bazı karşılaştırmalar yapılmış idi. 1863 yılında Tatar alimlerinden Hüseyin Feyzhanov (1826-1866), İdil (Volga) Bulgarlarının 13-14. yüzyıllardan kalma mezar taşlarında çok sık geçen *ciyeti cür* kelimelerinin Tatarca'da *citi yüz* (yedi yüz) anlamında olması gerektiğini ve Çuvaşların *yüz* sayı kelimesini *şür* şeklinde söylediklerine işaret ederek İdil Bulgarlarının dili ile Çuvaşların dili arasında yakın bir benzerlik ve münasebet olduğunu isbat etti. N. İ. İlminskiy ve N. F. Katanov da aynı görüşü benimsediler. Nihayet N. İ. Aşmarin yaptığı araştırmalarda bu konuyu derinlemesine işlemiş ve açıklığa kavuşturmuştur.

Çuvaşların diline kavim adına göre *Çuvaşça* denir. Coğrafi sınıflandırmaya göre Çuvaşça Batı Türkçesi sayılırsa da asıl sınıflandırma dil özelliklerine göre yapılandır. Buna göre Çuvaşça Ana Türkçede kelime içi ve kelime sonundaki z seslerini r 'ye çeviren bir Türk lehçesidir. Çuvaşça'nın iki önemli ağzı vardır. Bunlar Anatrilerin konuştuğu Aşağı Çuvaşça ile Viryalların konuştuğu Yukarı Çuvaşçadır. Bugünkü Çuvaş yazı dili Aşağı Çuvaş ağzını esas almıştır.

Çuvaşların ataları olan İdil Bulgarlarının mezar taşları Arap harfleri ile yazılmıştı. Bundan da anlaşıldığına göre Çuvaşların atalarının okur-yazar zümresi arasında en azından Arap yazısı bilinmekteydi. Bu durumun ne zamana kadar devam ettirildiğini kesin olarak söylemek zor ise de mevcut mezar taşlarının üzerindeki tarihlerden hiç olmazsa yaklaşık olarak bir tahminde bulunma imkanı vardır.

Çuvaşların yaşadıkları bölgenin önce Moğollar tarafından (1236), sonra Aksak Timur (1391, 1396), ve Moskova Çarı IV. İvan tarafından (1552) işgal edilmesi Çuvaşlar arasındaki okur yazar kesiminin azalıp yok olmasına sebep olmuştur. Rus işgalinden yaklaşık üçyüz yıl sonra Çuvaşlar arasında Rus alfabesi kullanılmaya başlandı. Aslen Çuvaş olan İvan Yakovleviç Yakovlev (1848-1930) öğretmenlikten edindiği tecrübesi sayesinde 1871 yılında Rus harflerinden Çuvaşça'nın ses özelliklerine uyan mükemmel bir alfabe yaptı. Bugünkü Çuvaş alfabesi Yakovlev'in yaptığı alfabenin biraz değiştirilmiş şeklidir. Çuvaş alfabesi 35 harf ve iki yardımcı işaretten oluşur, bunlar aşağıdaki listede sırasıyla gösterilmiştir.

Çuvaş alfabesi ve Türkiye Türkçesi karşılıkları

Harf sırası	Çuvaş alfabesi	Türkçe çeviri yazıda karşılığı (ve okunuşu)	Harf sırası	Çuvaş alfabesi	Türkçe çeviri yazıda karşılığı (ve okunuşu)
1	Аа	Aa	20	Рр	Rr (rã)
2	Ăă	Ăă ı, a ile o veya u arası kısa ä sesi	21	Сс	Ss (sã)
3	Бб	B b (bã)	22	Çç	Şş (şã)
4	Вв	Vv (vã)	23	Тт	Tt (tã)
5	Гг	Gg (gã)	24	Уу	Uu
6	Дд	Dd (dã)	25	Ӧӧ	Üü
7	Ее	Ye- Rusçadır, Çuvaşça'da yumuşaklık için kullanılır.	26	Фф	Ff (fã)
8	Ӗӗ	Yo Rusça kelimelerde	27	Хх	Hh (hã)
9	ӘӘ	ӘӘ i, e ile ö veya ü arası kısa ë sesi	28	Цц	Ts ts (tsã)
10	Жж	Jj (je)	29	Чч	Çç (çã)
11	Зз	Zz (zã) Rusça kelimelerde	30	Шш	Şş (şã)
12	Ии	İi	31	Щщ	Şç şç (şçã)
13	Йй	Yy (yã)	32	Ъъ	Sertlik işareti
14	Кк	Kk (kã)	33	Ы ы	I ı
15	Лл	Ll (lã)	34	Ьь	Yumuşaklık işareti
16	Мм	Mm (mã)	35	Ээ	E- e- kelime başında
17	Нн	Nn (nã)	36	Юю	Yu yu
18	Оо	Oo	37	Яя	Ya ya
19	Пп	Pp (pã)			

Бб, Гг, Дд, Жж, Зз, Оо, Фф, Цц, Щщ, harfleri ile ъ, ь işaretleri Rusça ve diğer yabancı dillerden Çuvaşçaya geçmiş kelimelerde bulunur.

Ăă Çuvaşçaya has kısa bir sestir, ı, a ile o veya u arası kısa ä sesidir.

ӘӘ Çuvaşçaya has kısa bir sestir, i, e ile ö veya ü arası kısa ë sesidir.

Çç sy ile şy arasında söylenen sert bir sestir. İki vokal arasında bulunduğu zaman zy ile şy arası yumuşak söylenir.

Xx harfinin karşılığı Türkçe çeviriyazısında h ile karşılanır, fakat söylenişi h ile ħ arasında bir sestir. Kelime başında ve sonunda sert, fakat iki vokal arasında bulunduğu zaman yumuşak ğ gibi söylenir.

Кк, Пп, Сс, Çç, Тт, Хх, Чч, Шш konsonantları iki vokal arasında g, b, z, ś, d, ğ, c, j gibi yumuşak söylenirler. Eğer bu harfler iki vokal arasında çift bulunuyorlarsa söylenişleri sert (k, p, s, ş, t, h, ç, ş) olur.

4.2. Fonetik (Ses bilgisi):

4.2.1.Vokaller: (1) Genel Türkçedeki vokal uyumu Çuvaşça'da da vardır. Bir kelimedede ya tamamen ön sıradaki (ince) vokaller (*e, i, ü, ě*) veya arka sıradaki (kalın) vokaller (*a, ı, u, ă*) bulunur. Ancak çokluk eki +*sem* ve 3. (teklik ve çokluk) şahıs iyelik eki +*i* gibi bir kaç ekin yalnız ince vokalli şekli mevcut olup bu uyumun dışında kalırlar. Çuvaşçanın ses yapısının tarihi karışık olduğundan bir çok meselesi henüz yeterince açıklık kazanmış değildir.

Ana Türkçe kelimelerde ilk hecedeki vokallerin Çuvaşça'da nasıl bir karşılık ile temsil edildiğini ana hatlarıyla şöyle gösterebiliriz (Aşağıda "Türkçe" teriminden "Genel Türkçe" anlaşılmalıdır):

(2) Türkçe *a* > Çuvaşça'da *ı* olur. Tü. *kap-* = Çuv. *hip-* "tutmak, kapmak"; Tü. *bar-* = Çuv. *pır-* "gitmek". Türkçe *a* > Çuvaşça'da *u* olur: Tü. *at* = Çuv. *ut* "at"; Tü. *as-* = Çuv. *us-* "asmak"; Türkçe *a* > Çuvaşça'da *ă, ě* olur: Tü. *kamış* = Çuv. *hămăş* "kamış", Tü. *bağır* = Çuv. *pěver* "karaciğer".

(3) Türkçe *e* > Çuvaşça'da *a* olur: Tü. *evlen-* = Çuv. *avlan-* "evlenmek"; Türkçe *e, i, ı* > Çuvaşça'da *ı, i, ě, ă, a* olur: Tü. *it* = Çuv. *yıtă* "it", Tü. *kir* = Çuv. *kirėk* "kir", Tü. *bir* = Çuv. *pěr* "bir"; Tü. *sid-* = Çuv. *şăr-* "siymek, işlemek", Tü. *kış* = Çuv. *hěl* "kış", Tü. *kim* = Çuv. *kam* "kim", Tü. *id-* = Çuv. *yar-* "göndermek", Tü. *el* = Çuv. *yal* "köy".

(4) Türkçe *o, u* > Çuvaşça'da *u, ă, ı* olur: Tü. *öt* = Çuv. *vut* "ateş", Tü. *tuğra* = Çuv. *tura* "işaret", Tü. *toprak* = Çuv. *tăpra* "toprak, yer", Tü. *oğul* = Çuv. *ıvăl* "oğul".

(5) Türkçe *ö, ü* > Çuvaşça'da *ü, ě, i* olur: Tü. *tüz* = Çuv. *türė* "düz, düzgün, doğru", Tü. *bütün* = Çuv. *pětēm* "bütün", Tü. *öl-* = Çuv. *vil-* "ölmek".

(6) Çuvaşça'da *ş, k, y* konsonantları buldukları kelimedeki ince vokalleri (*e, i, ü, ě*) karşılıkları olan kalın vokal (*a, ı, u, ă*) sırasına çevirirler. Bu ses kuralını Finlandiyalı altayist Ramstedt tesbit etmiştir. Mesela Tü. *siñek* = Çuv. *şăna* "sinek", Tü. *tök-* = Çuv. *tăk-* "dökmek", Tür. *kün* = Çuv. *kun* "gün".

Buna karşılık *ś, ç, l* konsonantları da kalın vokalleri, çoğu zaman, karşılıkları olan ince vokal sırasına çevirirler. Mesela: Türkçe *al* = Çuvaşça *il* "kırmızı"; Tü. *yubka* = Çuv. *śühe* "yufka, ince"; Tü. *saç* = Çuv. *śüs* "saç".

(7) Ana Türkçe'de vokal ile başlayan kelimelerin başına Çuvaşça'da çok kez bir *y-* veya *v-* ön sesi gelir. Özellikle *a, e, ı, i* ile başlayan kelimelere *y-* gelmekte, dudak vokalleri olan *o, u, ö, ü* ile başlayan kelimelere de *v-* gelmektedir: Tü. *at* = Çuv. *yat* "ad, isim", Tü. *ağır* = Çuv. *yivăr* "ağır", Tü. *ak-* = Çuv. *yuh-* "akmak", Tü. *ikiz ~ ekiz* = Çuv. *yěkěr* "ikiz"; Tü. *olta* = Çuv. *vălta* "olta", Tü. *öğren-* = Çuv. *vëren-* "öğrenmek", Tü. *uç* = Çuv. *vės* "uç", Tü. *ölüg* = Çuv. *vilě* "ölü".

(8) Ana Türkçe'deki uzun vokallerin Çuvaşça'da tesbiti konusunda kesinleşmiş bir kural yoktur. Tü. *tâş* = Çuv. *çul* "taş", Tü. *taş* = Çuv. *tul* "dış"; Tü. *kân* = Çuv. *yun* "kan", Tü. *kadın* = Çuv. *hurăn* "kayın ağacı". Fakat Ana Türkçe'deki uzun *ō* Çuvaşça'da çok kez *-ăva-* (veya kelime başında *va-*) olarak belirir. Tü. *kök* (uzun *ō* ile) = Çuv. *kăvak* "gök, mavi", ama Tü. *kök* (kısa *ö* ile) = Çuv. *kăk* "kök".

4.3. Konsonantlar:

(9) Türkçe kelime başındaki *y-* > Çuvaşça'da *ś-* olur. Tü. *yılan* = Çuv. *śelen* "yılan", Tü. *yaka* = Çuv. *śuha* "yaka"; Türkçe hece sonundaki *-ay* > Çuv. *-i* olur: Tü. *torğay* = Çuv. *tări* "turgay".

(10) Çuvaşça'da *n, l, r'* den sonra gelen *y* çok kez *ç* olur. (Arapça'dan Çuvaşça'ya geçmiş olan) *dunyâ* = Çuv. *tençě* "dünya".

(11) Çuvaşça'da kelime başında *r, l* bulunmaz, kelime içinde ise bu her iki konsonant çok kez düşer. Tü. *tört* = Çuv. *tăvattă* "dört", Tü. *kelin* = Çuv. *kin* "gelin".

(12) Çuvaşça'da *n, ñ* konsonantları da kelime başında bulunmazlar. Bunun her ikisi de aynı gelişmeyi gösterirler. Türkçe kelime içinde ve sonundaki *n, ñ* konsonantları Çuvaşça'da bazan *m* bazan *n* olarak görülürler. Tü. *ön* = Çuv. *um* "ön", Tü. *karın* = Çuv. *hırăm* "karın", Tü. *bütün* = Çuv. *pětēm* "bütün", Tü. *siñek* = Çuv. *şăna* "sinek".

(13) Türkçe *s* > Çuvaşça'da *s* veya *ş* olur: Tü. *sâğ* = Çuv. *sivă* "sağ, sağlıklı". Tü. *size* = Çuv. *sire* "size", Tü. *sub* = Çuv. *şiv* "su", Tü. *ısığ* = Çuv. *ăşă* "sıcak".

(14) Türkçe *ş* Çuvaşça'da kelime içinde ve sonunda *ś* veya *l* olur. Tü. *pişir-* = Çuv. *pěser-* "pişirmek", Tü. *iş* = Çuv. *ěś* "iş", Tü. *eşik* = Çuv. *alāk* "kapı", Tü. *tiş* = Çuv. *şāl* "diş".

(15) Çuvaşça'da kelime başında *z* bulunmaz. Türkçedeki *z* Çuvaşça'da *r* olur. Bu değişiklik Çuvaşça'nın en mühim özelliklerinden biridir. Tü. *kazan* = Çuv. *huran* "kazan", Tü. *bizim* = Çuv. *pirěn* "bizim", Tü. *otuz* = Çuv. *vătăr* "30", Tü. *kız* = Çuv. *hěr* "kız".

(16) Türkçe *ç* Çuvaşça'da çok kez *ś*, bir kaç örnekte de *ş* olur. Tü. *çana* = Çuv. *śuna* "kızak"; Tü. *çerig* = Çuv. *śar* "asker, ordu"; Tü. *uç* = Çuv. *věś* "uç", Tü. *iç* = Çuv. *ăş* "iç", Tü. *uçun* = Çuv. *+şăn*. "için".

(17) Türkçe *p* Çuvaşça'da yine *p* olarak kalır. Tü. *tüp* = Çuv. *těp* "dip".

(18) Türkçe *b* Çuvaşça'da kelime başında *p-* bazan da *m-* olur, kelime içinde ve sonunda ise *-v-*, *-v* olur: Tü. *bir* = Çuv. *pěr* "bir", Tü. *bér-* = Çuv. *par-* "vermek", Tü. *boyun* = Çuv. *măy* "boyun", Tü. *abuç* = Çuv. *ivăs* "avuç", Tü. *sub* = Çuv. *śiv* "su".

(19) Türkçe *t* Çuvaşça'da umumiyetle *t*, nadiren *ç* veya *ş* olur. Tü. *tut-* = Çuv. *tut-* "tutmak", Tü. *taş* = Çuv. *çul* "taş", Tü. *tiş* = Çuv. *şāl* "diş".

(20) Çuvaşça'da kelime başında *d* bulunmaz. Ana Türkçede kelime içinde ve kelime sonundaki *d* Çuvaşça'da *r* olur. Tü. *adak* = Çuv. *ura* "ayak"; Tü. *sid-* = Çuv. *şăr* - "siymek, işemek".

(21) Türkçe *k* (*q*) Çuvaşça'da *h-*, *y-*; *-h-*, *-;* *-h-*, *-k-* - olarak görülür. Tü. *kaz* = Çuv. *hur* "kaz", Tü. *kal-* = Çuv. *yul-* "kalmak", Tü. *yakın* = Çuv. *yahăn* "yakın", Tü. *kapak* = Çuv. *hupah* "kapak", Tü. *adak* = Çuv. *ura* "ayak".

(22) Türkçe *k* Çuvaşça'da yine *k* olarak kalır, bazı durumlarda da kaybolur. Tü. *keten* = Çuv. *katan* "keten, bez", Tü. *iki* = Çuv. *ikkě ~ ikě* "2", Tü. *tilkü* = Çuv. *tilě* "tilki".

(23) Çuvaşça'da kelime başında *ğ*, *g* bulunmaz. Kelime veya hece sonunda ve iki vokal arasında düşer. Bazı kelimelerde iki vokal arasında *-v-*'ye dönüşür. Tü. *çerig* = Çuv. *śar(ă)* "asker, ordu", Tü. *öğren-* = Çuv. *věren-* "öğrenmek", Tü. *bağır* = Çuv. *pěver* "karaciğer", Tü. *ağaç* = Çuv. *yivăs ~ yăvăs* "ağaç".

4.4. Morfoloji (Şekil bilgisi):

(24). Ana Türkçedeki kelime yapım ekleri yukarıda ana hatlarıyla gösterilen ses değişimleri çerçevesi içinde farklı şekiller alarak Çuvaşça'da bulunurlar. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz.: Benzing: *PhTF I.* (Wiesbaden 1959), s.:716-721.

(25) Türkçenin bütün lehçelerinde olduğu gibi Çuvaşça'da da isimlerde gramer cinsiyeti (erkeklik dişilik ayırımı) ve tesniye yoktur. Çokluk eki +*sem* (öteki Türk lehçelerindeki +*lar*/*+ler* ekinden farklı olarak) iyelik eklerinden sonra gelir.

(26) İsim çekim ekleri Çuvaşça'da şöyledir: Nominativ eksizdir. Genitiv +*än*, +*nän*, akkusatif ve datif +*a*, +*na*, lokativ +*ta*, +*ra*, ablatif +*tan*, +*ran*, instrumental +*pa*, +*pala(n)*, ekvatif +*sa* (< +*ça*), çokluk eki +*sem*.

(27) Sıfatlarda komparatif (üstünlük derecesi) +*rah* / +*reh* ekiyle yapılır. *hitrereh* (хитре́рех) "güzeliş, güzelce, daha güzel". Bu ek *r*'den sonra daima, *n*, ve *l*'den sonra çoğu kez +*tarah* +*tereh* şeklini alır: *avantarah* "daha iyi". Üstünlük derecesi sentaktik yolla da ifade edilir: *yivärtan yivär* "ağırdan ağır", *kilten tata pısäk* "evden daha büyük". Süperlatif (en üstünlük derecesi) ise bazı zarflarla yapılır. Bunlar *mala* (<**amal+a* <**öng+ül+e*) "öne, daha fazla, daha iyi", *väl vätär şultan mala mar* (вэл вятәр султан амал мар) "o otuz yaştan fazla değil", *itla* "...+dan artık, çok, pek", *pit* "pek çok", *maysär* "ölçüsüz", v.s.

(28) Sıfatların pekiştirilmesi, diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi ikizlemelerle yapılır. *sarä-sarä* "çok sarı", *tap-tasa* "taptâze", *kän-kävak* "gömgök", *täp-tulli* "dopdolü", *šappa-šaramaš* "çınılçıplak", v.s.

(29) Sayılar: a) Sayı adları: *përre* / *për* "1", *ikkë* / *ikë* "2", *viššë* / *višë* "3", *tävattä* / *tävät(ä)* "4", *pillëk* / *pilëk* "5", *ulttä* / *ult(ä)* "6", *siççë* / *siç(ë)* "7", *sakkär* / *sakär* "8", *tähhär* / *tähär* "9", *vunnä* / *vun* "10", *vun-përre* / *vun-për* "11", *širëm* "20", *vätär* "30", *hërëh* "40", *allä* "50", *utmäl* "60", *šitmël* "70", *sakärvunnä* / *sakärvun* "80", *tähärvunnä* / *tähärvun* "90", *šër* "100", *pin* "1000", *vun pin* "10.000", *për million* "1000.000".

b) Sıra sayıları +*mëş(ë)* ekiyle yapılır: *përremëş(ë)* "birinci", *vunnämäş(ë)* ~ *vunnämëş(ë)* "onuncu", v.s.

c) Üleştirme sayıları +*ar*/*+er*, +*şar*/*+şer* ekleriyle yapılır: *përer* "birer", *ikkëşer* "ikişer", v.s.

(30) Zamirler: a) Şahıs zamirleri: *epě* "ben", [*man(ăn)* "benim", *mana* "bana, beni", *manra* "bende", *manran* "benden"], *esě* "sen", [*san(ăn)* "senin", v.s.], *văl* "o", [*un(ăn)* "onun", v.s.], *epir* "biz", [*pirěn* "bizim", *pire* "bize, bizi", v.s.], *esir* "siz", [*sirěn* "sizin", *sire* "size, sizi", v.s.], *věsem* "onlar", [*věsen(ěn)* "onların", *věsene* "onlara, onları", v.s.].

b) Dönüştülük zamirleri: *ham* "kendim", *hamăn* "kendimin", v.s. *hu* "kendin", *hăvăn* "kendinin", v.s. *hăy(ě)* "kendisi", *hăyěn* "kendisinin", v.s. *hamăr* "kendimiz", *hăvăr* "kendiniz", *hăysem* "kendileri".

c) İşaret zamirleri: *ku* "bu", *śakă* "şu", *śavă* "şu" (biraz daha uzakça olan için), *leşě* "o, oradaki",

ç) Soru zamirleri *kam* "kim?", *měn* "ne?", *měnli* "ne tür?", *yepłe* "nasıl?", *hăş(ě)* "hangi(si?)".

Fiil çekimi:

(31)a) Geniş (ve şimdiki) zaman ekleri: Tek.1. -*atăp*, 2. -*atăn*, -*at*. Çok. 1. -*atpăr*, 2. -*atăr*, 3. -*aśě*. Örnek: *kay-* "gitmek", *kayatăp* "giderim, gidiyorum", *kayatăn* "gidersin, gidiyorsun", v.s.

b) Geçmiş zaman ekleri: Tek. 1. -*tăm*, -*răm*, 2. -*tăn*, -*răn*, 3. -*çě*, -*rě*, Çok. 1. -*tămăr*, -*rămăr*, 2. -*tăn*, -*răn*, 3. -*çěś*, -*rěś*. Örnek: *kurtăm* "gördüm", *kayrăn* "gittin", v.s.

c) Gelecek zaman ekleri: Tek. 1. -*ăp*, 2. -*ăn*, 3. -*ě*. Çok. 1. -*ăpăr*, 2. -*ăr*, 3. -*ěś*. Örnek: *kayăp* "gideceğim", *kayăn* "gideceksin", v.s.

ç) Emir ekleri: Tek. 1. -*am*, 2. -, 3. -*tăr*. Çok. 1. -*ar*, 2. -*ăr*, 3. -*ççăr*. Örnek: *śiram* "yazayım", *śirtăr* "yazsın", v.s.

(32) Olumsuzluk -*ma-* / -*me-* ile yapılır. Mesela *kaymastap* "gitmem, gitmiyorum", *kilmest* "gelmez, gelmiyor". *kalamarăm* "söylemedim", *kalamăp* "söylemeyeceğim". Emirde olumsuzluk *an* ile yapılır: *an kilem* (veya *kilem mar*) "gelmeyeyim", *an kil* "gelme", *an kalatăr* "söylemesin", *an kayar* (veya *kayar mar*) "gitmeyelim".

Çuvaşça'nın dil yapısı gibi kelime varlığı da Türk lehçeleri arasında farklı bir durum gösterir. Çuvaşça'da Türk dilinin en eski tabakası sayılabilecek nitelikte pek çok kelime vardır. Arapça'dan, Farsça'dan, Tatarca'dan, Rusça'dan, Çeremisçe'den ve Moğolca'dan Çuvaşça'ya geçmiş kelimeler yanında, hangi dilden alındığı bilinmeyen kelimelere de rastlanır. Çuvaşça'dan da başka dillere

pek çok kelime geçmiştir. Alıntılar özellikle Volga (İdil) bölgesinde yaşayan kavimlerle kurulan komşuluk, kültür, ticaret v.s. gibi türlü münasebetler yoluyla olmuştur. Çuvaşça'dan başka dillere geçmiş olan kelimelerin özellikle evcil hayvanlar, tarım, bahçecilik, hayvancılık, ev eşyası, aletler, el sanatları, alım satım, giyim kuşam, sosyal kuruluşlar, yazı v.s. ile ilgili olduğu görülür.

Çok eski devirlerde Çuvaşça'dan Macarca'ya bir çok kelimenin geçtiği bilinmektedir. Mesela Macarca *alma* "elma", *árpa* "arpa", *kender* "kendir", *teve* "deve", *tinó* "dana" v.s v.s. bunlardan bir kaçıdır. Bu konuda Macar bilginlerinden J. Budenz ve daha sonra da Z. Gombocz araştırmalar yaptılar. Çuvaşça'dan Çeremisçe'ye de bir çok kelime geçmiştir. Bu kelimeler Finlandiyalı M. Räsänen tarafından işlenip yayımlandı. Votyakça ve Zuryanca'da da Çuvaşça'dan geçmiş kelimeler vardır.

Çuvaşça üzerindeki çalışmalar 18. yüzyıldan beri sürmektedir. En verimli ve yoğun çalışmaların son yüzyıllık devrede yapıldığı söylenebilir. Eski Sovyetler Birliği'nde N. İ. Aşmarin'in 17 ciltlik ansiklopedik sözlüğü Çuvaşça için bir hazine sayılır. N. K. Dmitriev, V. G. Egorov, M. Ya. Sirotkin, M. İ. Skvortsov v.b. tarafından yapılan sözlük çalışmaları Çuvaşça için çok verimli olmuştur. Macarlardan J. Budenz (1836-1892) B. Munkácsi (1860-1937), Z. Gombocz (1877-1935, Gy. Németh (1890-1976), Finlerden Y. Wichmann (1868-1932), H. Paasonen (1865-1919), G. J. Ramstedt (1873-1950), M. Räsänen (1893-1977), Danimarkalı V. Grönbech (1873-1948), ile oğlu K. Grönbech (1901-1957) Almanlardan J. Benzing (1913-), B. Scherner Çuvaşça'nın türlü konularını açıklığa kavuşturan önemli çalışmalar yaptılar. Adlarını burada sayamayacağımız daha pek çok türkolog günümüzde Çuvaşça üzerinde çalışmaktadır.

5. Edebiyat

Çuvaşların ataları olan İdil (Volga) Bulgarları arasında okuma yazma bilenler var idiyse de yazının halk arasında yaygın olarak bilindiği söylenemez. Eski Çuvaşça olarak nitelendirebileceğimiz İdil Bulgarcasından günümüze ulaşabilen metinler sadece 13-14. yüzyıllardan kalma mezar taşlarındaki Arap harfleriyle yazılmış olan klişeleşmiş sözlerdir. Bunlar Arapça ve eski Çuvaşça sayılan Bulgar Türkçesi karışımı metinlerdir. Bazı kaynaklarda Bulgarlar arasında 12. yüzyılda kadılık, imamlık ve şeyhlik yapmış olan Ya'kûb ibn el-Nu'mân'ın bir *Bulgar Tarihi* yazdığı zikrediliyorsa da böyle bir eser henüz ele geçmiş değildir. Çuvaşların ataları olan İdil Bulgarları arasında M. S. 10. yüzyıl başlarında İslam dini yayılmaya başladı ve bu faaliyet Bulgar Hanı Şelkey oğlu Almış'ın ricası üzerine Abbasi Halifesi Muktedir Billah Cafer'in gönderdiği elçi

maiyetindeki din alimleri ve mimarların 922 yılında Bulgar ülkesine varmasıyla daha belirgin bir resmiyet kazandı. Dinin esaslarını öğrenmek gayesiyle okuma yazma öğrenenlerin sayısı çoğaldı. Ancak bu kültür faaliyeti halkın her kesimine yayılamadı. Bir kaç yüzyıl sonra okuma yazma halk arasında tamamen unutuldu. Yazıya yabancılık 19. yüzyılın ortalarına kadar devam etti. Çuvaş yazı dilinin başlangıcı, Hristiyanlığın misyonerler tarafından Çuvaşlar arasında yayılması gayretleriyle yakından ilgilidir.

İdil Bulgarlarının toprakları 1237'de Batu komutasındaki Moğolların istilasına uğradı. Çuvaşların ataları önce Altın Ordu Devletine sonra da Kazan Hanlığına bağlandı. İlk kez 1521'de adları anılan Çuvaşlar, 1552'de Kazan'ın zaptedilmesiyle diğer kavimlerle birlikte Rus Çarlığına bağlandı. Dinî ve millî hayatlarını 200 yıl kadar rahat ve serbest bir şekilde sürdüren Çuvaşlar 1740'tan itibaren Rus Ortodoks kilisesinin baskısı altında zorla hristiyanlaştırıldılar. Buna rağmen Çuvaşların bir kısmı eski dinî inançlarını asla bırakmadılar. Kilise yetkilileri Çuvaşlara Hristiyanlığı öğretmek amacıyla önce 1769'da bir Çuvaşça gramer sonra da özellikle 1804-1832 yılları arasında Çuvaşça bazı dinî eserler yayımladılar.

N. İ. İlminskiy ve N. İ. Zolotnitskiy Rus harflerinden Çuvaşça için bir imla yapmayı denedilerse de başarılı olamadılar. Daha sonra İ. Y. Yakovlev, fonemleri yazmaya dayanan basit ve kolay bir imla yaparak Çuvaş yazısının esasını kurdu. Pek çok Çuvaş masal ve hikayeleri Yakovlev'in yazı sistemine göre yayımlandı.

Çuvaş edebiyatının ilk yazılı örneklerini 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kilisenin desteğiyle sağlanan misyoner yayınları oluşturur. Bunlar Çuvaşça yazılmış akaid ve ibadete ait kitaplar, azizlerin hikayeleri, İncil'in bazı bölümlerinin Çuvaşça'ya tercümeleridir. 1917 Rus ihtilaline kadar basılan Çuvaşça 564 eserin yarısından fazlası dinî içerikli idi. Bunların dilinin sade, fiyatının her keseye uygun olması, halkın okumaya ve bu yolla kendi dilinde açılan edebî bir yola yönelmesine imkan sağladı.

Ç u v a ş h a l k e d e b i y a t ı, türküleri, masalları, atasözleri ve bilmeceleriyle zengin bir kaynak oluşturur. Kahramanlık destanları bakımından da fakir sayılmaz. Çuvaş halk edebiyatından ilk yayın yapanlar A. A. Fuchs (1840), V. Sboev (1851), S. M. Mihaylov (1853) ve N. İ. Zolotnitskiy (1871) oldu. Daha sonra bilhassa N. İ. Aşmarin, (1892, 1900), İ. N. Yarkin (1898) ve G. Timofeev (1896, 1901)'in yayınları, Finlandiyalı H. Paasonen (1900) ve Macar Gy. Mészáros (1906)'un topladıkları halk edebiyatı malzemeleri bu alanda önemli bir aşama sağladı.

Çuvaş edebiyatı en eski dönemlerden beri halk edebiyatının sözlü mahsulleriyle varlığını sürdürürken okuma yazmanın Çuvaşlar arasında yayılması ve tahsil yoluyla Rus edebiyatını tanıyan bilhassa öğretmenlik yapan kimselerin çoğalması, halk edebiyatı dışında bir de Rus edebiyatından Çuvaşça'ya tercümelerin yapılması genç Çuvaş edebiyatı için yeni örnekler oluşturdu ve onun görüş ufkunu genişletti. Y. Yakovlev ve öğrencileri, A. S. Puşkin (1798-1837), L. N. Tolstoy (1828-1910), M. Yu. Lermontov (1814-1841), N. A. Nekrasov (1821-1877), İ. A. Krılov (1769-1844) v. b. gibi pek çok tanınmış Rus şair ve yazarlarının eserlerini Çuvaşçaya çevirdiler ve bunların bir çoğunu okul kitaplarında yayımladılar.

Çarlık devrinde İdil bölgesindeki sosyal ve politik olaylarla ilgili bazı Çuvaşça anonim şiirler göze çarparsa da Çuvaş şiirinin ilk önemli örneği 1879/80 yıllarında Mihail F. Föderov'un yazdığı *Arşurri* (Арçурри < Арçурри =Orman ruhu) adlı manzumedir. Bu şiir hem yazıyla çoğaltılarak hem sözlü nakillerle halk arasında çok yayıldı. *Arşurri* manzumesinde Föderov, karısını tedavi ettirmek için *İşek* köyünde bulunan *Mikul-tură* adlı hekime giderken zayıf atıyla uçurumlarda yolunu şaşırarak, kendini ırmağa atan *Hvêtër* adındaki Çuvaşın perişan halini mistik bir şekilde tasvir eder. Föderov'un bu şiiri yazarken meşhur Fin destanı *Kalevala*'dan etkilendiği söylenir. Çarlık devrinde Çuvaş edebiyatının gelişmesinde üç önemli faktör göze çarpar: Folklor ve mitolojiyle ilgilenme, yazı dilinin oluşmasına hizmet eden misyoner yayınları, Rus edebiyatından yapılan tercümeleler.

Çuvaş nesrinin ilk örneği olarak İ. N. Yurkin (1848-1943)'in Çuvaş köy hayatını anlattığı bazı hikayeleri (1889, 1890) gösterilir. Bir tür sosyal tenkit olan bu yazılar Çuvaş edebiyatında daha sonraki pek çok edebî eser için örnek konu oluşturmuştur.

Çuvaşça ilk haftalık gazete *Hıpar* (=Haber) 1905 yılındaki ihtilalle gelen serbestlik ortamında o yılın sonlarında Kazan'da yayımlanmağa başladı. Fakat bu gazete sosyal ihtilalci fikri temsil ettiği gerekçesiyle 1907 yazında kapatıldı. Çok kısa süren yayın hayatına rağmen *Hıpar* gazetesi Çuvaş millî edebiyatının oluşmasında mühim hizmet üstlenmiştir. Serbestlik yanlısı eski ve yeni nesle mensup bir çok Çuvaş şair ve yazarı bu gazeteyi desteklediler ve eserlerini bu gazetede yayımlama imkanı buldular. Bu dönemin tanınmış Çuvaş şair ve yazarlarından Ya. Turhan, T. Krillov, N. Kuz'min, M. F. Akimov, T. S. Semenov, N. İ. Polorussov v. b. yazı ve şiirlerini *Hıpar*'da yayımladılar.

Rus İçişleri Bakanı P. A. Stolıpin'in 1907'de *Hıpar* gazetesini kapatması ve Çuvaşça kitapları kontrol ve sansüre tabi tutması bazı Çuvaş yazarlarının evvelce yayımlanmış eserlerini başka adlar altında yayımlayarak yeni bir seri

başlatmalarına sebep oldu. Buna örnek olarak *Skazki i predaniya çuvaş* (= Çuvaş masalları ve efsaneleri, Simbirsk 1908) gösterilebilir. Bunlardan bazıları Çuvaş edebiyatını daha sonra da etkilemeye devam etmiştir. K. İ. İvanov (1890-1915)'un *Narspi* adlı manzumesi ve öteki eserleri bunların en mühimlerinden sayılır. Bu dönemde şair ve edebiyat tarihçisi N. V. Vasil'ev (1889-1943)'in ilk Çuvaş edebiyatı tarihi (1930) ve M. Föderov'un 1879/80'de yazdığı *Arşurri* (Orman ruhu) manzumesi ilk kez basılmış olarak yayımlandı.

1909-1917 yılları arasında Çuvaş edebiyatı Çarlık Rusyanın baskısı altında bir gelişme gösteremedi. Bu politik baskı döneminde bazı Çuvaş edipleri yazı ve şiirlerini, sansür engeline takılmaması için, şaşırtıcı adlar altında yayımlamağa çalıştılar. V. Şupossinni'nin Kazan'da 1911'de yayımladığı 7 şiirden oluşan küçük antolojisi, T. Krillov'un evvelce *Hıpar*'da yayımlanmış olan *Tirpul pulnă şul* (Verimli yıl) adlı hikayesinin 1911'deki ekstra baskısı ve daha başka bazı eserler bunlardandır.

Geçiş dönemi ve Bolşevik devrinde Çuvaş edebiyatı: 1917-1920 yılları arasında, ihtilalin getirdiği karışıklık ve iç mücadeleler, edebî faaliyetler için hiç de verimli olmadı. 1917 yılı Nisan sonlarında *Hıpar* gazetesi tekrar çıkmaya başladı. Burada dram ve komedi türünden bazı eserler yayımlandı. Mesela M. F. Akimov'un *Erken Ölüm* ve *İlyuk* adlı piyesleri, F. P. Pavlov'un *Sutra* (Mahkemede) adlı komedisi ve *Yalta* (Köyde) piyesi, Efremov'un *Puyan Karuk* (Zengin Karuk) adlı komedisi bunlardandır.

Kazan'da Şubat 1918'de *Kanaş* adlı gazete çıkmaya başladı. Bunu kısa ömürlü, ve az sayıda basılan daha başka gazeteler takip etti. *Çuhänsen sassi*, *Hërlë Saltak*, *Şëñë purănăş*, *Şutalla*, *Heresçen sāmahë*, *Yultaş*, *Ana* v.s. bunlardan bazılarıdır. Çuvaşça ilk siyasî, ilmî, edebî sanat dergisi olan *Şurämpuş* (Doğuş, Tan) 1919'da çıkmaya başladı ve Çuvaşça bir çok eserin yayımlanmasına hizmet etti. G. V. Zaytsev veya Çuvaşça söylenişiyile Talmärsa (1895-1921)'nin *Silpi* adlı eseri bunlardandır. Yukarıda adı geçen gazete ve dergilerden *Kanaş* ve *Ana* gibi bir kaç dışında hemen hepsinin yayın hayatı 1920 yılı içinde sona erdi.

1920'ye kadar millî ve mahallî bir hüviyeti olan Çuvaş edebiyatı 1920'den itibaren Sovyetler Birliğindeki başka milletlerin edebiyatı gibi Sovyet politikasına paralel bir yol izlemek zorunda kaldı. Bu zamana kadar millî ve mahallî değerleri işleyen Polorussov (=Şelebi), Vasil'ev (=Şubossinni), Kuz'min (=Sespele'), Zaytsev (=Talmurza), Efimov (=Tahti), P. N. Osipov ve başkaları Sovyet edebiyatını benimsediler. G. Komissarov ve M. Yur'ev gibi romantik ve millî bir özlemle geçmişî idealize eden şairler ise suskun kalmayı tercih ettiler. 1920'li

yıllarda yazı hayatına başlayan gençler ise devletin resmî politikasında geçerli olan edebî ortama uyarak yazılarını yazdılar.

Sovyet devri Çuvaş şiirinin kurucusu olarak Mihail K. Kuz'min (= Séspel' =Çuv. Šešpěl Mişşi, 1899-1922) kabul edilir. Kuz'min'in ilk kez 1928'de toplanıp yayımlanan şiirlerinde kötümserlik havası ağır bassa da onun duygularında Çuvaşların geleceği hakkında daima ümidini canlı tutan bir inanç vardır.

Tanınmış bir başka Çuvaş şairi olan N. V. Vasil'ev (= Şubossinni, 1889-1943) ihtilalci bir şair olarak bilinir. N. İ. Polorussov (=Şelebi veya N. İ. Uś, 1881-1945) şiirlerini 1926'da yayımladı. 1931'de kör olan şairin daha sonra yazdığı şiirleri önceki yazdıkları kadar başarılı değildir.

Semën Vasil'eviç El'ger (=S. Elker) 1921'den itibaren bazı gazete ve dergilerde yayımlanan şiirleriyle tanındı. Şiirlerinin odak noktasını halkının hürriyeti fikri oluşturur. Tarihî bir şiir olan *Hën-hur ayënçe* (= İşkence ve baskı altında) adlı şiirinde 18. yüzyıl sonlarındaki Çarlık idaresi, *Samana* (=Zamâne) adlı şiirinde ise Rus zulmüne karşı verilen mücadele işlenir.

P. P. Huzangay pedagoğ olduğu halde yazar ve şair olarak faaliyet gösterdi. Özellikle ilk şiirlerinde Çuvaş mitolojisine eski Çuvaş masallarına, gelenek ve göreneklerine olan hasret ve özlemi dile getirdi.

1930 yılından itibaren Çuvaş edebiyatı verdiği eserlerin hem sayısı hem hacmi bakımından hızlı bir gelişme gösterdi. Dışa kapalı ve baskıya dayanan siyasî bir idarenin isteğine uygun olmayan bir eserin yayımlanması mümkün olmadığından öteki Sovyet halkları edebiyatlarında olduğu gibi Çuvaş edebiyatında da pek çok eserin edebî değerini tayin etmek oldukça güçtür. Yine de bazı değerli eserler dikkati çekmektedir.

İ. Tuktaş'ın 1932'de yayımlanan *Vākār śirmi* (=Öküz vadisi) adlı eserinde toprak sahiplerinin kollektifleştirmeye karşı direnişleri gayet canlı bir şekilde tasvir edilir. A. F. Talvir'in autobiyografik eseri *Lyudi iz Batır-Yala* (= Batır köyü halkı) ihtilal öncesindeki Çuvaş köy hayatını anlatır. Üslubu akıcı, tasviri çekici, her tür okuyucuya hitap eden bir eserdir.

Çuvaşça'ya Rusça'dan ve başka Sovyet milletlerinin dillerinden yüzlerce eser tercüme edildiği gibi Çuvaşça'dan da Rusça'ya ve öteki Sovyet milletlerinin dillerine epeyce tercüme yapılmıştır.

Tiyatro

Çuvaş tiyatrosu ilkin Kazan'da Çuvaş öğrencileri tarafından Ostrovskiy'nin *Gönlünce yaşama!* (1917) adlı oyununun İ. S. Maksimov-Koşkinskiy ve Federov'un tercümesi ile başlatıldı. Bunu S. Belaya'nın *İşsizler* ve 1918'de *Köylüler* adlı parçaları izledi. 1919'da Maksimov-Koşkinskiy denetimindeki amatör grup, "Meslek Tiyatrosu" olarak tanındı ve 1920'de yeni kurulan Özerk Çuvaş Bölgesinin başşehrine taşındı. Kazan'daki faaliyetin başlangıcından beri Çuvaş tiyatrosu Rus tiyatro eserlerinin yanı sıra batılı eserleri de sahneye koymakta idi. Çuvaşça eserlerden *Narspi* V. Alager tarafından, *Pälharsem* (=Bulgarlar) M. Yur'ev tarafından, *Çävăşsem* (=Çuvaşlar) ve *Çävăş tuyë* (=Çuvaş düğünü) İ. S. Maksimov tarafından, *Trahhom yurri* (=Trahom şarkısı) ve *Emër sakki sarlaka* (=Hayat sandalyası geniş) P. N. Osipov tarafından, *Sutra* (=Mahkemede) ve *Yalta* (=Köyde) F. P. Pavlov tarafından, *Kam ayăpe?* (=Kimin hatası?) G. V. Zaytsev tarafından sahneye kondu.

Çuvaş Akademi Tiyatrosu 1918-1953 yılları arasında 160 ödül vermiş, bunlardan 35'i Rus dram yazarlarına, 12'si batılı klasik eser yazarlarına, 38'i Sovyet dramaturglarına, 75'i orijinal Çuvaş eserlerine verilmiştir. Bunlardan *Yalta* 600 kez, *Narspi* 450 kez oynanmıştır. Çuvaş piyes yazarlarından özellikle Arkadiy A. Eşel, N. S. Ayzman, A. Kalgan, V. Ryanov ve Y. G. Uhsay başarılı olmuş isimlerdir.

Çuvaşçadan örnekler:

[Metin 1:] С а л т а к а р а м ё . К а л а в : Я л т а п у р а н н а в а х а т р а м а н с а в н и п у р ç ç е . Э п и р п ё р - п ё р н е ч у н - ч ё р е р е н ю р а т а т т а м а р . А н ч а х н и м к ё т м е н ç ё р т е н м а н а н в а р ç а к а й м а л л а п у л ç ё . Э п к а й р а м , в а л ю л ç ё . Ç а п л а у й р а л т а м а р э п и р с а в н и п е . В а р ç а р а э п ё т а в а т а ç у л и р т т е р т ё м , т е м и ç е х у т ч е н а м а н т а м . Т е л е й п у р и к к е н , с ы в а х ю л т а м . В а р ç а п ё т ç е н и к ё ç у л т а н т а в а н я л а т а в р а н т а м . Т а в р а н а с с а т а в р а н т а м . . . А н ч а х к а я р а х ю л т а м п у л а с . . . Т у п а й м а р а м э п х а м ю р а т н а х а п х а н а . Т у п а й м а р а м х а м с а в н и п е п ё р л е л а р а к а н с а к к а т а .

[Çeviriyazı:] *S a l t a k a r a m e . K a l a v . Y a l t a p u r a n n a v a h a t r a m a n s a v n i p u r ç ç e . E p i r p e r - p e r n e ç u n - ç e r e r e n y u r a t a t t a m a r . A n ç a h n i m k e t m e n , s e r t e n m a n a n v a r ç a k a y m a l l a p u l ç e . E p k a y r a m , v a l y u l ç e . Ş a p l a u y r a l t a m a r e p i r s a v n i p e . V a r ç a r a e p e t a v a t a ş u l i r t t e r t e m , t e m i ç e h u t ç e n a m a n t a m . T e l e y p u r i k k e n , s i v a h y u l t a m . V a r ç a p e t s e n i k e ş u l t a n t a v a n y a l a t a v r a n t a m . T a v r a n a s s a t a v r a n t a m . . . A n ç a h k a y a r a h y u l t a m p u l a s . T u p a y m a r a m e p h a m y u r a t n a h a p h a n a . T u p a y m a r a m h a m s a v n i p e p e r l e*

larakan sakka ta. (F. M. Belov, *Şapla Pulnä. Poveşsempe kalavsem* Çeboksarı 1967, s.:99).

(Türkiye Türkçesine tercümesi:) “A s k e r k a r ı s ı . H i k a y e . Çok zaman önce köyde bir sevgilim vardı. Biz birbirimizi car u gönülden seviyorduk. Fakat hiç beklenmedik bir şekilde benim derhal savaşa gitmem gerekti. Ben gittim, o kaldı. Böylece sevgiliyle birbirimizden ayrıldık. Savaşta ben dört yıl geçirdim, bir kaç kez yaralandım. Şansım varmış, sağ kaldım. Savaş bittikten iki yıl sonra doğduğum köye döndüm. Dönmesine döndüm...Fakat çok geç dönmüşüm. O çok sevdiğim karıyı bulamıyordum. Sevgilimle beraber oturduğum bankı da bulamıyordum”.

Metin 2:]

Тӗлӗнмеллӗ кӗнекӗ

С. Аслӑн

[Tercümesi:]

Şaşırtan kitap

S. Aslan

Пиччӗ шкултан тӑврӑнчӗ.
Анне ӑна шӑрӑ пиртӗн ятарласӑ
сумка ҫӗлесӗ пӑнӑ. Ҫӑкӑрпӑ
уйрӑн сыпкаланӑ хыҫҫӑнах пиччӗ
сумкарӑн кӗнеке кӑларчӗ те
сӗтӗл хушшинӗ кӗрсӗ лӑрчӗ.

Кӗнекӗ... Ун пек япала
пирӗн килтӗ ку таранччен
пулман-ха.

Йӑпӑр-япӑр пукӑн йлтӗм те
сӗтӗл умне пиччепӗ хирӗҫ
чӗркуҫленсӗ лӑртӑм.

Пиччӗ кӗнекенӗ уҫӑ пуҫларӗ.
Эпӗ шакаҫ хытса кӑйрӑм. Ах,
унта ӱкӗрчӗк пӑтӗ нумӑйҫке!
Йӑлтӑк эпӗ кӑрна, эпӗ пӗлекӗн
япаласӗм. Быльӑх-чӗрлӗх, кӑйӑк-
кӗшӗк, йываҫ-кӑрак...

Ağabeyim okuldan döndü.
Annem ona ak bezden özel çanta
dikivermiş. Ekmekle ayranı atıştırıp
yediktin sonra, ağabeyim
çantasından bir kitap çıkardı ve
masanın arasına oturdu.

Kitap... Onun gibisi bizim
evde bu zamana kadar hiç
olmamış ki.

Takır-tukur sandalyayı aldım
ve masanın önüne ağabeyimin
karşısına diz çöküp oturdum.

Ağabeyim kitabı açmaya
başladı. Ben şakkadak donup
kaldım. Ah, onda resim pek çok!
Hepsi benim gördüğüm, benim
bildiğim şeyler. Hayvanlar, kuşlar,
bitkiler...

Саспаллийсём пысак та шултра. Çурла ўкернѐ, ун патѐнчѐ çав çурла пек çурма çаврашкá саспаллий. Акá пѐр такá тáрать, ун патѐнчѐ мáлату́к ѓвѐрлѐ саспаллий. Акá татá тихá, ун патѐнчѐ те мáлату́к ѓвѐрлѐ саспаллий.

Пиччѐ вулать:

— А -у! У-á! А-на!— тет,
пўрнипѐ кѐнекѐ тáрэх йѐрлесѐ.

Эпѐ те ун хыççан пáхсá пырátáп, вáл каланинѐ калátáп.

— Ан...на, — тет пиччѐ.

— Ан...на, — тетѐп ѓпѐ те.

— Ха-хá! Çтаппáн та пѐрлѐх вѐренесшѐним-ха? кáмáллáн кулсá ячѐ çапатá тусá ларакáн аттѐ.
Пиччѐ татáх вуламá тытáнчѐ:

32 — Аннá, ан! На, Аннá!
тет.

Эпѐ те каллѐх ун хыççан каласá пымá тытáнтáм.

Битлá тѐлѐнмеллѐ вѐт-ха!
Кѐнекерий ўкерчѐксенчѐн чип-чипѐр сáмахсём пулáççѐ. Вáт мѐнлѐ сáвáнáç!

Эпѐ тѐпѐр кун та, виççѐмѐш куннѐ те, малаллá та пѐр сáмахпá каласáн, пиччѐ кѐнекѐ тытсá лáрнá вáхáтá пур чухнѐ те, унпá юнашáр пулмá тáпáшáттáм.

Harfleri büyük ve geniş. Orak çekmiş, onun yanında o orak gibi çember şeklinde harf. İşte bir teke duruyor, onun yanında çekiç şekilli harf.

Ağabeyim okuyor:

— A-u! U-a! A-na! diyor, parmağıyla kitabı boylu boyunca izliyor.

Ben de onun ardından bakıp gidiyorum, onun söylediğini söylüyorum.

— An...na, diyor ağabeyim.

— An...na, diyorum ben de.

— Ha-ha! Ştapan da birlikte öğrenmek mi istiyor acaba? diyerek gönülden (gelen bir sesle) gülüverdi ayakkabı dikip duran babam. Ağabeyim yine okumaya koyuldu:

32 - Anna, in! Al, Anna!
diyor.

Ben de yine onun ardından söyleyivermeye koyuluyorum.

Çok şaşırtıcı yahu! kitaptaki resimlerden pek güzel kelimeler oluşuyorlar. İşte nasıl bir sevinç!

Ben ertesi gün de, üçüncü gün de, önce de, tek kelimeyle, ağabeyim kitabı alıp oturduğu zaman hep onunla birlikte olmaya çalışıyordum.

Каярахпа пиччэ манá ятарласá хай вулаттарма тытáнчэ. Çапах та кёнекинэ хамá алáпа тыттармастчэ: «Эсэ áна варалáтáн, лúчёркесэ пётерётён, ватáтáн», — тётчэ.

Кёнеки вáл, паллáх, «Букварь» пúлнá.

Sonra ağabeyim beni özel olarak kendisi okutmaya çalıştı. Fakat kitabını bana hiç elletmedi. “Sen onu kirletirsin, kırıstırıp bitirirsin, buruşturup berbat edersin” diyordu.

Onun o kitabı belli ki “Alfabe” imiş.

1. Çтаппáннáн пиччэшэ мицэмэш класра вёрэннэ?

2. Ёлэкхий вáхáтра «Букварь» ачá-пáчáшáн мёчшён пите тёлёмеллэ кёнеке пúлнá?

3. Çтаппáн вуламá мёнлэ вёрэннэ?

[Çеçпёл: 31-32]

1. Ştapan'ın ağabeyi kaçınıcı sınıfta okumuş?

2. Eski zamanda “Alfabe” çocuklar için neden çok şaşırtıcı kitap olmuş?

3. Ştapan okumayı nasıl öğrenmiş?

[Şěspёл: 31-32].

Bibliyografya

АШМАРИН, Н. И.: *Материалы для исследования чувашского языка*. Kazan 1898. 1-392.

—: *Болгары и Чуваши*. ЮОАЕ 18 (Kazan 1902), s.: 1-132.

—: *Thesaurus linguae Tshuvaschorum I-XVII*. Kazan / Çeboksarı 1927-1950, 5753 s.

WICHMANN, Y.: *Die tschuwassischen Lehnwörter in den permischen Sprachen* (MSFOu 21), Helsinki 1903, 28 + 170 s.

GOMBOCZ, Z.: *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache* (MSFOu 30). Helsinki 1912, 1-251.

MÉSZÁROS, Gy.: *Csuvas népköltési gyűjtemény I. Kötet: A csuvas ösvallás emlékei*. Budapest 1909. 471 s.

—: *Csuvas népköltési gyűjtemény II. Kötet: Közmondások, találos-mondások, dalok, mesék*. Budapest 1912, 540 s.

RÄSÄNEN, M.: *Die tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen* (MSFOu 48). Helsinki 1920, xvi + 276 s.

PAASONEN, P.: *Tscuwaschisches Wörterverzeichnis*. Budapest 1908, 244 s.

—: *Gebräuche und Volksdichtung der Tschuwassen* (MSFOu 94). Helsinki 1949, 381 s.

- ДМИТРИЕВ, Н. К.: *Русско-чувацкий словарь* [İçinde çuvaşçanın grameri de var]. Moskva 1951, 896 s.
- ЕГОРОВ, В. Г.: *Чăвашла-вырăсла словарь*. Şupaşkar 1954, 320 s.
- : *Етимологический словарь чувашского языка*. Çeboksarı 1964, 355 s.
- СИРОТКИН, М. Я.: *Чувашско-русский словарь*. Moskva 1961, 630 s.
- СКВОРТСОВ, М. И.: *Чăвашла-вырăсла словарь*. Moskva 1982, 712 s.
- BENZING, J.: *Tschuwaschische Forschungen I*. ZDMG 94=19 (1940), 251-267; *II*. ZDMG 94=19 (1940), 391-398; *III*. ZDMG 95=20 (1941), 46-58; *IV*. ZDMG 96=21 (1942), 421-470; *V*. ZDMG 104=29 (1954), 386-390.
- .: *Kleine Einführung in die tschuwaschische Sprache*. Berlin 1943. 1-137..
- .: *Das Tschuwaschische*. PhTF I (Wiesbaden 1959), 695-751.
- .: *Das Tschuwaschische*. HdO V/1: Turkologie. (Leiden 1963), 61-71.
- .: *Tschuwaschische Literatur*. PhTF II. (Wiesbaden 1964), 841-861.
- KRUEGER, John R.: *Chuvash Manual. Introduction, Grammar, Reader, and Vocabulary*. Bloomington 1961, XIV + 271 s.
- EREN, H.: *Çuvaş Özerk SSC, Çuvaş Türkçesi, Çuvaşlar*. TA 12 (Ankara 1964), 154-162.
- QUELUEQJAY, Ch.: *Çuwash*. EI II. (Leiden 1965), 69-70.
- АНДРЕЕВ, Н. А.: *Чувашский язык*. Языки Народов СССР II. Тюркские Языки. (Moskva 1966), 43-65.
- ЛЕВИТСКАЯ, Л. С.: *Историческая морфология чувашского языка*. Moskva 1976, 1-206.
- SCHERNER, V.: *Arabische und neupersische Lehnwörter im Tschuwaschischen*. Wiesbaden. 1977, 1-231.
- ЮСУПОВ, Г. В.: *Введение в болгаро-татарскую эпиграфику*. Moskva-Leningrad 1960. 165 s + 77 Tablo.
- TEKİN, Talat: *Tuna Bulgarları ve dilleri*. Ankara 1987, 69 s + 12 s. Resim.
- : *Volga Bulgar kitabeleri ve Volga Bulgarcası*. Ankara 1988, 212 s. + 91 Kitabe.
- YÜCE, Nuri: *Türk dili ve lehçeleri*. İA 12/2 (İstanbul 1987), Çuvaşça: 527-529.
- : *Einige Bemerkungen über tschuwaschische Sprichwörter*. — CAJ XXIV/1-2 (Wiesbaden 1980), 133-137.
- : *Çuvaş folklorunda islamî unsurlar*. II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri. Ankara 1982, s.: 323-327.
- : *Bulgar*. TDV İA, Fas. 46 (İstanbul, Ağustos 1992), 390-391.
- RÓNA-TAS, A.: *Chuvash Religion*. — Encyclopaedia of Religion III (New York 1987), 495-498.
- TOGAN, A. Z. V.: *İbn Fadlan's Reisebericht*. Leipzig 1939 (Tıpkıbasım 1966), xxxiv+137 + 44 s.

- SARKISYANZ, E.: *Geschichte der orientalischen Völker Russlands bis 1971.* (München 1961, 424 s.), 264-270.
- KURAT, Akdes N.: *IV.-XVIII. Yüzyillarda Karadeniz kuzeyindeki Türk kavimleri ve devletleri.* (Ankara 1972), 108-118.
- LACH, R. und GRÖNBECH, K.: *Gesänge russischer Kriegsgefangener I/4: Tschu-waschische Gesänge* (SWAW phil.-hist. Kl. 218, Wien 1940, 4. Abh.) 147 s.
- УС, Н. И. (= N. İ. Polorussov = Шелёби): *Уксак Тимёр Пўлере илин синчен.* = *Uksak Timër Pülere ilni sinçen.* — За национальный свободу, Nr. 4 ve 6, 1944. Türkçe tercümesi: J. Benzing, *Biler şehrinin fethi (Çuvaş halk destanı).* — Türk Dili III, 8-9 (Nisan - Aralık 1946), İstanbul 1947, s.: 126-136.
- Чувашские сказки.* Moskva 1937. 298 s.
- ЗОЛОТОВ, Н. Я.: *Краткий очерк поэзии чуваш.* Şupaşkar 1928. 84 s.
- ДАНИЛОВ, Д.: *Краткий очерк поэзии чуваш.* BSÉ 61 (Moskva 1934), 718-720.
- Чувашские сказки.* Moskva 1937. 298 s.
- Чувашские рассказы.* Çeboksarı 1950.
- ПУЛОД, Ф.: *Чăваш театрĕн кĕске историйĕ = Çăvaş teatrĕn kĕske istoriyĕ* (*Kurze Geschichte des tschuwaschischen Theaters. Die Anfänge des tschuwaschischen Theaters.* Tschuwaschischer Text mit deutscher Übersetzung herausgegeben von J. Benzing. Arbeitsmaterialien aus dem SfO der Universität Mainz.
- БЕЛОВ, Ф. М.: *Çапла Пулнă. Повĕçсемпе калавсем = Şapla Pulnă. Povĕşsempe kalavsem.* Şupaşkar 1967. 107 S.
- ЛУКОЯНОВ, Геральд Васильевич, МАСЛОВА, Нина Никитична: *Çеçпĕл (=Подснейник). Хушма вулав кĕнеки. 1-мĕш класс.* Шупашкар: Чăваш кĕнеке издательстви 1989. 192 S.
- FAENSEN, Johannes: *Sprachen in der UdSSR.* (Osnabrück 1983, 145 s.), 35.
- Население СССР 1987.* Moskva 1988.
- Национальный состав населения СССР Часть II.* Moskva 1989.